

praost Gotthard Friedrich Stenderit; ajaloolasi Liivimaa kroonikut Johann Gottfried Arndti, Riia bürgermeistrit ja ajaloolast Johann Christoph Schwartzi, Peterburi bibliograafi Hartwig Ludwig Christian Bacmeisterit, akadeemikuid ja ajaloolasi Venemaal Gerhard Friedrich Müllerit ja Johann Gotthilf Stritterit, Göttingeni ajaloolast ja Venemaa varasema ajaloo tunnustatud uurijat August Ludwig Schlözerit; Lenzide perekonda koos tormi ja tungi poeedi Jakob Michael Reinhold Lenziga ning kuulsat Riia kirjastajat Johann Friedrich Hartknochit. Gadebuschi kirjasõprade hulka kuulus muidugi ka hulk kultuurilooliselt vähemtuntud isikuid, kellest väljapaistvaim oli tema väimees Otepää pastor Johann Martin Hehn, kellel samuti ei puudu teened eesti kirjandusloos. Kirjakogu põhitemaatika käsitleb balti ja saksa "õpetlastevabariigi" uudiseid, sh vältimatult ka akadeemilist klatši, paljud kirjad on väärtuslikud allikad biograafilisteks uurimusteks valgustusajastu tegelaste kohta, mitmed õpetlaste kirjad toovad lisaandmeid Gadebuschi enda ajaloouurimustele. Gadebuschi kirjakogu on ühtlasi ilmekaks tõendiks, et kohalik baltisaksa haritlaskond oli tol ajal, mis Tartu jaoks tähendas veel majanduslikku ja kultuurilist madal seisu, täie enesestmõistetavusega integreeritud Euroopa vaimuella ja kultuurikommunikatsioonisüsteemi, hõlmates geograafiliselt tähtsamaid Saksamaa linnu ja ulatudes ka Peterburi ning Moskva sakslastest haritlasteni.

Juba Esimese maailmasõja aastatel hakkas Gadebuschi kirjakogu läbi töötama ja sellele regeste valmistama baltisaksa ajaloolane Friedrich von Keußler, kes aga ei jõudnud oma plaane lõplikult ellu viia. Keußleri koostatud regestide käsikiri on suuresti Herderi Instituudi publikatsiooni aluseks. Regestide kasutamist hõlbustavad veelgi isikunimed, kohanimed ja märksõnade register. Eraldi peab esile tõstma isikunimedest registrite juurde lisatud Gadebuschi korrespondentide ja ka tema kirjades mainitud isikute lühibiograafiaid, mis paljude kirjakogus esinevate vähem tuntud isikute tausta selgitamisel on eriti tänuväärne.

Selle regestikogu kasulikkuses võisin muide kohe ka isiklikult veenduda. Kuigi olin Gadebuschi kirjakoguga juba varem tutvunud, leidsin nüüd veel mitu huvitavat viidet mulle temaatiliselt olulistele kirjadele, mis Riia arhiivis paratamatus ajahädas töötades olid kahe silma vahele jäänud.

Christina Kupfferi ja Peter Wörsteri eeskujulikult koostatud regestidekõide võiks olla meetodiliseks eeskujuks ka Eestis, kus arhiivides, muuseumides ja raamatukogudes on kultuurilooliselt ülipõnevaid kirjakogusid, mille täielik publitseerimine oleks aga liiga aeganõudev ja ülejõukäiv. Kirja-

dest lühikokkuvõtete avaldamine hõlbustaks aga uurijatel tunduvalt nendes allikamassiivides orienteeruda. Alati ei peakski regeste enam raamatuna avaldama, uurijad võiksid neid kasutada ka elektroonilisel kujul.

Indrek Jürjo

Tarto maa rahwa Näddali-Leht uuesti lugejate ees

Tõnu Tannberg (koostaja). Tarto maa rahwa Näddali-Leht. Uurimusi ja allikmaterjale. Eesti Ajalooarhiiv. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu, 1998, 372 lehekülge, illustratsioonid, registrid, lisamapp quasi-faksiimilekoopiatega.

Jutt on ühest ammutuntud, aga ometi esmaavas tuslikust asjast. Üleüldiselt oli teada, et 1806. aastal Tartus trükituna eestikeelne maarahvale (ja kellele siis veel maakeeles!?) adresseeritud ajaleht ilmus. Sest J. W. A. Pfaff 1813. ja J. H. Rosenplänter 1843. aastal ning H. Prants kolmkümmend aastat hiljem ja V. Reimann pärast sedagi on selle haruldase ja pikka aega sootuks kadunuks peetud ajalehe numbroid oma silmaga näinud ja teistele kirjeldanud. M. J. Eiseni ja A. Kivisiku üleskutsed aastaist 1922 ja 1936 lehe numbrite olemasolust teada anda jäid viljatuks. Täna enam kui kolmkümmend aastat tagasi tegid lehest taas tõsiselt juttu tartlased Juhan Peegel ja Sergei Issakov. Viimasel oli õnnestunud varasemate uurijate M. Lepiku ja J. Depmani jälgedes leida Peterburis ajalehenumbrite sisukokkuvõtted. Nii oli siis teada see, mida saksakeelne venetruu ülemkiht pidas vajalikuks-võimalikuks maarahvale teada anda, kuid puudusid lehenumbrid ise. Lõpuks, 1995. aasta hilissügisel, leidis Tartu sõjaajaloolane dr Tõnu Tannberg Venemaa Riiklikust Ajalooarhiivist (Peterburis) lehe 10 numbrit. Nüüdseks koos muude materjalidega kaante vahele jõudnud ajalehtede tegelik kättesaamine ning arhiivi mikrofilmist koopiatega tegemine oli omaette põnev lugu, millest kogumiku koostaja 9. oktoobril raamatu esitlemisel Eesti Ajalooarhiivi ruumes ka pajatas. Arhiiv oli nimelt toona remondi tõttu osaliselt

suletud, ja seda pikaks ajaks. Mikrofilmidest koopiad ei tehtud ja nii tõi uurimissaali lahke juhatajaproua filmirulli oma pesu vahele peidetuna üheks päevaks välja. See kiirendas meie ajalooteaduse ja kultuuriloo jaoks tähtsa avastuse uurimist, analüüsi ja publitseerimist tõhusal määral. Tore, kui tsunftitunne vahel eeskirjadega seatud raamidestki läbi suudab murda!

Sajandi sündmus

Just säärasena iseloomustas professor Juhan Peegel kogumiku avaldamist. Loomulikult saab üht publikatsiooni niiviisi iseloomustada vaid seetõttu, et uurimisobjektiks olnud lehe enda olemasolu, st ilmumise fakt 1806. aastal oli midagi enneolematut, midagi konkurentsitult tähtsat meie ajaloos. Pärisorine talupoeg oli ühtäkki tõstetud teistega ühele tasemele, lugejana ja kaasamõtlejana osaliseks kogu ühiskonna elus.

Samas on omamoodi sajandi sündmuseks tõepoolest ka säärase publikatsiooni ilmumine. Vaatamata Nõukogude Liidu kokkuvarisemisele ja Eesti idasuhte totaalsole kokkukuivamisele paljudes valdkondades jätkas dr Tõnu Tannberg visa järjekindlusega Moskva ja St Peterburi arhiivihoidlate väisamist. Õnneks leidis ta mõistmist ja toetust oma ülemustelt ja tol ajal veel eksisteerinud Arhiiviametilt. Nii ei katkenud juba väljakujunenud head suhted vene ajaloolaste ja arhivaaridega, mis, nagu eespool juba mainitud, mängisid uurimistöö kriitilises faasis otsustavat osa.

Dr Tõnu Tannberg koostajana ning Eesti Ajalooarhiiv ja Eesti Kirjandusmuuseum väljaandjatena on oma sajandi sündmuse hõngulist ülesannet võtnud ka sajandilõpu tõsidusega. Kogumikku on lülitatud neli tõsist artiklit, säilinud numbrite tekstid, saksa keelsed tõlked ajalehes ilmunud poliitilistest artiklitest koos tänapäevase eestikeelse tõlkega, ajalehe väljaandmist puudutavad ja muud asjaspepuutuvad dokumendid. Lisaks kuulub raamatu juurde mapp kümne ajalehenumbri, kuid mitte päris faksiimilekoopiatena, vaid skanneerimisega saavutatud päisereproduktsoonide ja tänapäevaste tehniliste võimaluste abil originaaltekstidele võimalikult sarnase šriftiga reprodutseerituna. Kogu publikatsiooni väärtust tõstavad kommentaarid, registrid, teema bibliograafia ja saksakeelsed resümee (tlk Eva Piirmäe). Raamat on meeldivalt kujundatud (Ilmar Kruusamäe) ning trükitud sümpaatses formaadis ja heal paberil, kuid kahjuks pole trükkivärvi tumedus ja valitud šrift (iseäranis venekeelsete tekstide puhul) kuigi lugejasõbralik.

Viriseda võiks veel ka mõningate õigekirjavide üle: *momentaalselt* = *momentaanselt*,

Russische = *Russische*, *imprimeé* = *imprimée*, *á* = *à*. Lk 52 vajanuks üks tsitaat viidet, ja lk 51 ajaloolises dokumendis väidetu uurija kommentaari: "Ükskõik, mida kinnitas Eestimaa Kubermanguvalitsuse Publikaat maarahvale, teame, et kindralkuberner krahv F. W. v. Buxhöwden ega tema väed Pultuski lahingust osa ei võtnud."

Keel, kultuur ja ajalugu

Need on tegelikult kolm märksõna, mille alla võib koondada äsjailmunud kogumiku sisu.

Jaak Peebo analüüsib oma mahukas artiklis "*Tarto maa rahwa Näddali-Lehe*" keelekasutust (lk 76-132). Siinkirjutaja pole pädev sellele tööle mingit hinnangut andma. Usun, et see tõsine uurimus viitab nii mõnelegi olulisele seigale meie kirjakeele kujunemisloos. Küll võib aga lugeja tänuks olla artiklile lisatud sõnastiku eest, mis sisaldab "*ntisuguseid murdesõnu ja arhaisme, mille mõistmine võib meieaegsele põhilisel kirjakeelel oskavale lugejale raskusi tekitada*" (lk 129-132).

Nädalalehe ilmumise kultuuriloolise tähenduse koos kõigi eelduste ja selle kaugeleulatuva mõjuga on oma artiklites avanud professor Juhan Peegel ja professor Sergei Issakov. Kogumiku avaartikkel ongi Juhan Pegli sulest: "*See leht olgu teile üks juhataja... Meie esimese ajalehe sisust*" (lk 11-24). Autor vaatleb lehe sisu just ajakirjanduse arengu seisukohast ja jagab kirjutised teatud tüüpi-desse. Samas on püütud välja selgitada nädalalehe artiklite ja sõnumite päritolu, autoreid või olulisemaid mõjufaktoreid.

Professor Issakoviga kahasse kirjutatud artikkel "*Uusi andmeid esimese eestikeelse ajalehe kohta*" (lk 133-158) on tegelikult juba 1967. aastal ajakirjas Keel ja Kirjandus avaldatud. Kuid kuna artiklil on kogu nädalalehe avastus- ja uurimisloos nii suur tähtsus, siis on selle taastrükk igati tere-tulnud.

Eesti ajaloo uurimise uueks dimensiooniks võib pidada dr Tõnu Tannbergi tööd seoses 1806.-1807. aasta ajutise maamiilitsa ehk maakaitseväge uurimisel. Autori sulest on juba varem ilmunud rohkesti teemakohaseid artikleid ning mahukas monograafia ("*Maakaitsevägekohustus Balti kubermangudes 19. sajandi 1. poolel (1806-1856)*"). Tartu, Eesti Ajalooarhiiv, 1990). Avastuslik ja nüüdse publikatsiooni abil ka igakülgsest põhjendatud ning mõistetav on nädalalehe sulgemise lugu seostada maamiilitsa mobiliseerimisega. On tänuväärne ja põnev näha neid tihedaid seoseid meie poliitilise (resp sõja-) ajaloo ja kultuuriloo vahel.